

Boysun I. E. Images of the Great Lady and Queen of the Evil in Anatole Galan's short stories

In article the mnogovektornost of images of the Great Lady and the Queen of the Evil in short stories of Anatole Galan is considered, it is shown through perception of the hero-naratora the Woman Madonna and Woman Demonitsu, it is tracked hints on fairy tale poetics, the short story „Cat in Boots” of Nikolay Hvilevogo. In short stories „Charming Wife” and „Cherry Dream” Anatole Galan are presented an image of the Great Lady (Rizhulya-Verusya) and her antipode – the Great Loose woman, the Queen of the Evil (Maria Lebed). Maria Magdalini's type represents the Lead from „Revenge”. The comrade the Klava (short story „Game”) – one more mask of the Queen of the Evil which adapted to conditions and expects the victim.

Key words: mask, eternal image, short story, woman, mimicry.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бровко О. О.

УДК 821.161.2-94.09+929 Іваничук

А. О. Галич

ПОРТРЕТ У МЕМУАРНИХ ТВОРАХ РОМАНА ІВАНИЧУКА

Зображення зовнішності героя є вагомою складовою будь-якого художнього тексту. Портрету належить особлива роль в палітрі зображувальних засобів, якими користується письменник. У художньому творі портрет ніколи не зможе мати власну, цілком відмінну від героя долю. Кожна портретна деталь (вираз обличчя, блиск очей, зачіска, міміка, жести, посмішка тощо) завжди переплетені з внутрішнім світом героя. Портрет є джерелом спостережень безпосередньо пов'язаних зі специфікою творчого процесу. Портретування в художній літературі стало предметом студій К. Сізової [1], Н. Демчук [2], Е. Костюк [3], І. Семенчук [4], Г. Сириці [5]. Однак досі не має наукових праць, у яких би вивчалися особливості портретування в мемуарній літературі. Ніхто ще не писав під таким кутом зору й про спогади Романа Іваничука. Тому вивчення підходів до відтворення портретів реальних особистостей у мемуарах Р. Іваничука є актуальним.

Мета даної праці полягає в з'ясуванні особливостей портретування в мемуарному доробку 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. цього письменника. Для аналізу автор обирає мемуарні твори

Р. Іваничука „Благослови, душе моя, господи...”, „Дороги вольні і невольні”, „Нешоденний щоденник”.

К. Сізова слушно зазначала, що „використання певного виду портрета, зміни портретної техніки, безумовно, визначаються ідейно-творчим задумом письменника, його стилем, естетичною позицією в цілому” [1, с. 32]. Портрет у мемуарному тексті є однією з його складових, що дають підстави говорити про творчу індивідуальність письменника, особливості його естетичного мислення. Відтворення портрету в текстах мемуарних творів Р. Іваничука завжди відбиває авторське бачення постаті реального героя та його оцінку з позицій часу, у який писалися спогади.

Портрети реальних людей, що супроводжували майбутнього письменника в дитячі роки, у мемуарах Р. Іваничука містять романтичні елементи. Простежимо це на прикладах портретних характеристик батька та матері автора спогадів. У спогадах Р. Іваничука „Благослови, душе моя, господи...” ми бачимо такий портрет батька: „Батько завжди вставав досвіта і йшов у поле. Коли ми будилися, він, такий ошатний і елегантний у школі, вертався додому в заглинених і заросених старих штаних, обвіяний м'яким духом жита, солодким запахом кукурудзяного прядива, п'яним конопляним дюком – щасливий і святий” [6, с. 17]. Тут Р. Іваничука використовує запозичену з українського фольклору ідеалізацію цього персонажа. Як романтичний герой, батько постає із зовсім скупю зовнішністю, натомість письменник щедро описує запахи, які він приносив з поля, де працював зрання, а потім ішов до школи „ошатний і елегантний”. З опису видно, що батько був, як личить герою романтичному, натурою сильною. Ставши інтелігентом, він далеко не відірвався від землі, а пробував поєднувати, як і тисячі сільських учителів, хліборобську працю з учительською.

У книжці спогадів Р. Іваничука „Дороги вольні і невольні”, письменник згадує епізод, коли батько в голодні повоєнні роки на вокзалі в Коломиї проводить його на навчання. Портрет батька з відстані прожитих років набуває сентиментальних рис, пройнятих експресивною ідеалізацією: „Обличчя батькове було тоді добре, ласкаве, тужливе і ніби винувате, як у той мент, коли він клав собі на плече Сивкову (коня. – А. Г.) морду; в кутику ока блищала сльоза, батько був достоту такий, як колись у передсвітанковому мареві на святі сливового повидла” [7, с. 9]. Через багато років син напише: „Я ще раз відчув його (батькову. – А. Г.) доброту, взяв її і пішов з нею у світ” [7, с. 9].

Через причинно-наслідковий ланцюжок зміни портретних характеристик Р. Іваничук переконливо показує, як батько сприяє становленню характеру сина, вихованню його як громадянина, позбавленого нарцисизму й пристосуванства. При цьому він не цурається й покарання влучним дотепним словом: „Батько ніколи не пестив мене, рідко бавився зі мною, методично витолочував у моїй натурі бур'янці брехливості, двоєдушності, самозакоханості, пристосуванства –

витолочував ґрунтовно й безжалісно, щоб ніколи не проростали, він без упину чогось навчав, а коли я не все сприймав або був неухважний, карав мене найжорстокішою і найзневажливішою фразою, в якій, проте, ховалася пекельна бомба сміху: „Дурний піп тебе хрестив!” [7, с. 11].

У спогадах Р. Іваничук пише, що він частіше звертається до стосунків з батьком, аніж з матір'ю, і це зумовлено тим, що він був найменшою дитиною в родині, а мама віддавала йому чимало любові, як мазунчику. Отож, йому не хотілося її ніжність використовувати для літературних дослідів: „А батько стояв неначе збоку – оберегом мого життя, контролем моєї поведінки, кодексом правил, за якими – і тільки за ними – я повинен був учитися жити; батько був суворий і непоступливий, коли йшлося про міру порядності того чи іншого вчинку, коли ставились на пробу моралі такі категорії, як чесність, чемність, гордість; він возвисив переді мною на найвищий п'єдестал пошанівку мою націю” [7, с. 10 – 11]. Романтичний, ідеалізований батько в цьому епізоді постає через портретну характеристику, як суворий реаліст, для якого характерні найкращі людські якості, з-поміж яких виділяються чесність, чемність, гордість, для якого національні почуття є найвищими.

Материна зовнішність майже не відбилася в спогадах Р. Іваничука, хоча там є чимало гарних слів на її адресу. Лише в епізоді, що стався вже після смерті батька й арешту старшого брата, з'являються елементи портретної характеристики матері: „Тоді я уздрів матір зовсім не тією, якою звик бачити дотепер: такої метаморфози з нею я не сподівався. Завжди залежна від батька, надміру ніжна і податлива, вона стала враз суворою й рішучою, ніби в одну мить перебрала на себе батькові функції” [7, с. 12]. Проте ці портретні елементи є надзвичайно характерними, важливими для розуміння психологічного стану цієї героїні мемуарного твору Р. Іваничука „Дороги вольні і невольні”, яка після втрати чоловіка й арешту сина набула рішучості й суворості, яких до того мемуарист в її характері не помічав.

Зовсім скупими в спогадах Р. Іваничука постають портретні характеристики брата Євгена, який зовсім юним вступив до УПА, а потім тривалий час перебував в ув'язненні. Йдеться, власне, не про розгорнуті портрети, а про лише окремі їх деталі, що дають можливість показати брата, як людину, котра з юних років заявила про себе як непоступливу в ідейних переконаннях, за що відбула тривале покарання на Півночі: „...Застав Євгена ще дома. Він був одягнений у бушлат, з-під якого визирав кожух автомата” [6, с. 71]; „...Бачу, як центром міста чотири енкаведисти ведуть арештованого. Крадькома придивляюся до нього: руки закладені за спину, обличчя в синяках...” [6, с. 72].

І навіть, коли автор через багато років поїхав провідати брата до Воркути, то портретний опис у мемуарах знову ж таки залишається надзвичайно лаконічним, лише одна деталь – зашкарубле обличчя: „...Був він на вигляд такий же, як у ранній юності, лише із зашкарублюю шкірою на обличчі” [7, с. 20].

Р. Іваничук, у спогадах якого є розгорнуті портретні характеристики багатьох реальних людей – політиків, письменників, науковців – про рідних людей згадує набагато менше. Очевидно, це в нього викликано свідомою позицією – не піддавати рідню літературним досліддам.

Скупим на портретні замальовки постає Р. Іваничук й у випадку, коли він торкається інтимної сфери. Всього кількома штрихами змальовує він своє перше кохання – Анничку Грицик.

„А он ця берізка – то була моя таємниця. Вона уособлювала Анничку Грицик – мою першу любов. Я закохався в Анничку, коли вона була в першому класі, а я в четвертому. Дівча вродилося красунею і красунею померло напередодні свого весілля” [6, с. 16]; „Яке ж то було кохання в мене, якби хто знав! Я мучився, я не спав, весь час ходив попри Анниччину хату, щоб хоч здалеку побачити її; у школі й боявся глянути на неї, щоб не глузували хлопці, які вже почали про щось здогадуватися... Я хотів зріти її личко весь час, тому взявся за пензель і фарби, щоб намалювати її портрет, а що з того нічого в мене не вийшло, я склав тужливого вірша – і з цього все почалося. Коли я став новелістом – кожна друга героїня моїх новел називалася Анничкою” [6, с. 17]. З обох описів запам’ятовується лише те, що Анничка була в уявленні Р. Іваничука красунею, обличчя якої він хотів бачити весь час. Саме оця портретна риса – красуня – є домінантою опису дівчини.

Набагато розлогішими в спогадах Р. Іваничука постають портрети українських письменників, з якими доля зводила його на життєвому шляху.

Так, перший портрет ще юного Дмитра Павличка подається в контрастному зіставленні з портретом його однокласника Аскольда Ганьківського: „Я різко повернувся з твердим наміром зацідити зухвальця у вухо і побачив присадкуватого, по-сільському набитого, широколицього, з великими зеленими очима хлопчиська, що зверхньо посміхався, зовсім не злякавшись мого закуриченого вигляду.

Він стояв поруч з ошатно вдягнутим своїм однокласником Аскольдом Ганьківським, якого знали всі, бо він був синочком знаменитого в Коломійі лікаря” [6, с. 31]. Уже в портретних деталях автор показує, що один був селянський син, а інший – мешканець міста із заможної родини коломийського лікаря.

Скупа характеристика зовнішності Д. Павличка далі поглиблюється за рахунок психологічного портретування цієї реальної історичної особистості, з якою Р. Іваничук був знайомий протягом кількох десятиліть, хоча й не став близьким другом: „Наше знайомство з Дмитром не переросло в тісну дружбу: мабуть, тому, що вчилися в різних класах, та й напевне вже тоді відштовхувалися від себе наші вельми егоцентричні біополі, які й нині не перетинаються; моя незалежність та прямота і Павличкова владність виявились несумісними, проте це не завадило нам на протязі десятків літ, як я вже мовив, бути в добрих

стосунках, які ґрунтуються передовсім на взаємоповазі, взаємопідтримці й паритетності” [6, с. 31].

У спогадах Р. Іваничука звернення до постаті Д. Павличка буде неодноразовим, однак якихось портретних рис зовнішності воно не додасть, хіба що поглибить психологічну характеристику реальної особи: „Ще не раз у своїх спогадах я звернуся до постаті Дмитра Павличка, якого, незважаючи на суперечливість характеру, певну непослідовність у літературній і політичній діяльності, а теж на його гріховні порахунки із власним сумлінням, вважаю одною з найвидатніших особистостей нашого українського часу, точною його фотографією – без підфарбувань і ретуші” [6, с. 31].

Портретні характеристики інших українських письменників, з якими звела доля Р. Іваничука, у його мемуарній творчості виявилися більш розлогими, орієнтованими на окремі портретні деталі. Так, в портреті Григорія Тютюнника вражають очі цього реального персонажа: „Того дня за столом сиділа незнайома мені людина. Великогорова, тяжка і понура. На мене глянули втомлені очі й пройняли всього: були виразні, розумні й вимогливі. Признаюсь, я вже й не чекав якоїсь підтримки від цієї непривітної на перший погляд людини. Але почалася розмова, і всі мої упередження відразу пропали. Я побачив перед собою сердечного, розумного і щирого друга. Він розпитав, коли я почав писати, якими темами цікавлюся, сказав, між іншим, що не варто бути аж таким сором'язливим, хоч, як я помітив, моя хлопчача скромність йому сподобалася” [6, с. 85]. Якщо початок портрета тяжіє до опису зовнішності Тютюнника, то в його продовженні розкривається внутрішній світ цієї людини, у якій автор мемуарів уже з першої зустрічі побачив надійного друга. Досить розлогим і деталізованим є опис портрету Г. Тютюнника, зроблений Р. Іваничуком після звістки про смерть цього письменника: „Про смерть Григорія Тютюнника я дізнався, перебуваючи у відрядженні у Владивостоці. Не був на його похороні, тому й донині запам'ятався мені образ таким, яким бачив його востаннє перед від'їздом. Я проходив парком Івана Франка і помітив його на лавочці. Підійшов ближче і зупинився. Тютюнник сидів, ледь відкинувши голову, і не бачив ні перехожих, ні мене. Обличчя його було натхненне, осяяне внутрішнім світлом. У чистих виразних очах лягла задума, біля кутиків уст збіглися скорботні складки, запорошена сивиною чуприна впала на чоло. Я тоді вперше побачив, який він вродливий. Таким залишився в моїй пам'яті й донині” [6, с. 86].

Письменники 50-х років, що мешкали у Львові, увижалися Р. Іваничукові як пасажири галери, більш-менш розлогу портретну характеристику серед яких мали лише окремі з них, зокрема Ірина Вільде, і то в цій характеристиці опис власне зовнішності підмінявся окремими деталями одягу: „... Ірина Вільде, вічно енергійна і мудра жінка, яка увібрала в себе всі галицькі достоїнства і гріхи, сиділа окремішно на палубі із закоченими на ногах камашами і, спустивши ноги

у воду, дивилася в наш бік, терпляче очікуючи, поки золоті і срібні рибки зважаться нарешті вийти в русло і всі зберуться біля її ніг” [6, с. 80]. Мало нового додає до зображення зовнішності й наступний портрет Ірини Вільде: „Вільде була єдиною особою серед львівських письменників, біля якої гуртувалася літературна молодь. Вона була енергійною, дотепною, деколи смішною – якщо брати до уваги її забудькуватість і недбалість щодо зовнішнього вигляду, але завжди цікавою і мудрою” [6, с. 92].

Більше уваги зовнішності героя приділив Р. Іваничук, зображуючи портрет письменника, який повернувся із таборів, Володимира Гжицького. У портретній характеристиці мемуарист наголошує на незламності свого героя, що пройшов через важкі випробування, його енергійності, допитливості: „Якось я зайшов до редакції журналу „Жовтень”, і головний редактор Юрій Мельничук представив мене поставному, з високим чолом і дбайливо зачесаним набік волоссям чоловікові. Був він не молодий, але й зовсім не подібний на шістдесятирічного діда; орлиний ніс, дещо скептично закросені губи й добрі очі приваблювали й заповнювали.

„Гжицький”, – назвав себе чоловік, а мені за невблаганною асоціацією уявився той із одноіменного оповідання гордий, благородний і граціозний лось, і таким – добрим, ніжним, вірним і непоступливим – я сприймав письменника до останнього дня його життя.

Ані сліду втоми, ні тіні озлоблення після тяжких життєвих випробувань не бачили ми в його поведінці, не чули в його мові. Невсипуща енергія, допитливість, широко відкритий погляд на довколишнє життя, доброзичливість, вибагливість і спрага пізнання характеризували його протягом останніх двох десятиліть життя і праці” [6, с. 87].

Р. Іваничук підкреслює, що навіть у поважному віці ця людина зберегла оптимізм і не тільки духовне, а й фізичне здоров’я: „... Посилав усім повітряні поцілунки й, усміхнений та дужий семидесятисемилітній дід, буквально збігав сходами вниз, бо в нього ніколи не було часу” [6, с. 89].

Письменник М. Яцків у портретній характеристиці постає до деякої міри як протилежність В. Гжицькому: „Мені відчинив двері старезний вісімдесятип’ятилітній дідуган з обвислим аж на груди жировим воло і довгим тонким носом, що хилитався, мова п’явка; чорні гострі очі, що збіглися до перенісся, прийняли мене недовірою, цікавістю і лукавим блиском; не маючи вже аж надто доброї пам’яті, старий подумав, певне, що це прийшов до нього Горинь або Лучук, постояв якусь мить – чистий тобі римський патрицій у банному халаті – помахав сварливо пальцем” [6, с. 90 – 91]. Автор акцентує увагу на похилому віці героя, оброслого жиром, що викликає певні негативні асоціації у сприйнятті цього образу, звідси й недовіра у його погляді й жесті („помахав сварливо пальчиком”).

Інші (письменник Д. Лукіянович, художники І. Севера, Г. Смольський, вчені І. Свенціцький, М. Возняк, композитор С. Людкевич) постали з лаконічною узагальненою портретною характеристикою, як „багато-багато знаменитих дідуганів, які пристосуватися до нового життя не вміли, а тому нічого або майже нічого не творили” [6, с. 79]. Якщо когось Р. Іваничук і виділяв із колективного портрету, то портретна характеристика такого персонажу найчастіше була лаконічною, сконцентрованою переважно на деталях: майбутній професор І. Денисюк був погано одягнений: „... Ми брали на танці скромного, всидливого і гірше за нас одягнутого Івана Денисюка, де він – книжкова моль! – ховався за колонами у вестибюлі й крадькома підчитував Євріпіда з хрестоматії античної літератури...” [6, с. 57]; інший професор тряс борідкою: „Професор Рудницький тряс борідкою, придивляючись до мене то скептичним, то поважно-прискіпливим поглядом” [6, с. 61]; Д. Лукіянович нагадував гнома з сивою бородою: „Маленький гном з білою бородою” [6, с. 89].

Портрети молодших письменників, особливо тих, яким автор спогадів явно симпатизує, постають більш розлогими з певною домішкою протиріч. Яскравим прикладом може бути портретна характеристика Ніни Бічуї: „Зарозуміле дівча з довгим до пояса русявим волоссям – незалежно і гордо косувала очима на поетичну рать, що збиралася в 114-й аудиторії, по-олімпійськи зверхньо не сприймаючи наших традиційних соплів, і зухвало бомкала перед нами кольоровим м’ячиком: не знала бідолашна, що незабаром сама прийде до нас і ніде від нас не зможе вже подітися, та назавжди залишиться самотньою із своїм оригінальним і неприйнятним у нашій заполітизованій і сентиментальній читацькій громаді – модерним стилем...” [6, с. 79]. Більш чіткими обриси зовнішності Ніни Бічуї постають у наступному описі, хоча й тут є певна негативна конотація: „... До редакції „Жовтня”... зайшла тендітна, з довгим русявим волоссям зеленоока молода жінка й запропонувала мені свою новелу. Як на прозаїка, вона здалась мені замало статечною...” [6, с. 106].

„...У творах літератури і мистецтва портрет не можна ототожнювати з простим описом зовнішності людини, її обличчя, фігури, одягу, жесту” [8, с. 41]. Портрет у документальному творі завжди відображає характер героя, час, у який він живе, суспільне середовище, в якому він обертається, світоглядні позиції.

Важливою особливістю портретування в спогадах Р. Іваничука є той факт, що автор має справу з реальною людиною, а не вигаданим персонажем, як це має місце в художній літературі. Портрети реальних історичних особистостей, письменників, політиків, громадських діячів, з якими зводила доля львівського письменника, постають в суб’єктивному сприйнятті автора. Це ж стосується й рідних автора спогадів. Портретні пошуки в мемуарах Р. Іваничука засвідчують про його велике прагнення якомога точніше відтворити власне індивідуальне бачення реальної

історичної особи, передати не лише риси її характеру, а й зовнішній вигляд, соціальне становище в суспільстві. Специфікою портретування в мемуарах Р. Іваничука є те, що автор уникає зосереджуватися лише на відтворенні зовнішності реальної історичної постаті, хоча й не залишає осторонь можливість зосередитися на певній складовій портретної характеристики. Досить часто для цього обирається якась значуща портретна деталь, на якій автор спогадів концентрує свою увагу. Кожен портрет реального героя, незалежно від того, про кого пише Р. Іваничук, про своїх батьків чи брата, письменників, з якими його зводила доля на життєвому шляху, вписується у власну біографію автора. До того ж, кожна творчо знайдена деталь портретної характеристики реальної постаті варта набагато більше, ніж розлогий портретний опис, до якого мемуарист удається досить рідко.

Список використаної літератури

- 1. Сізова К.** Людина у дзеркалі літератури : трансформація принципів портретування в українській прозі XIX – початку XX ст. : [монографія] / К. Сізова. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 356 с.
- 2. Демчук Н.** Портрет у прозі Т. Шевченка : (Мікропоетика опису в системі екстервентного психологічного аналізу) / Н. Демчук. – Львів : Літопис, 1999. – 44 с.
- 3. Костюк Е. Н.** Поетика портрета „разочарованного” героя в русской литературе первой половины XIX века : автореф. дисс. на соиск. научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01 – „Русская литература” / Е. Н. Костюк. – К., 1991. – 17 с.
- 4. Семенчук І. Р.** Мистецтво портрета : [навч. посібник] / І. Р. Семенчук. – К. : Ін-т сист. досліджень, Київський ун-т, 1993. – 188 с.
- 5. Сырица Г. С.** Поетика портрета в романах Ф. М. Достоевского : [монография] / Г. С. Сырица. – М. : Гнозис, 2007. – 407 с.
- 6. Іваничук Р. І.** Благослови, душе моя, господа... / Роман Іваничук. – Львів : Просвіта, 1993. – 270 с.
- 7. Іваничук Р. І.** Дороги вольні і невольні : [спогади] / Роман Іваничук. – К. : Укр. письменник, 1996. – 166 с.
- 8. Галанов Борис.** Живопись словом / Б. Е. Галанов. – М. : Сов. писатель, 1974. – 344 с.

Галич А. О. Портрет у мемуарних творах Романа Іваничука

У статті розглянуто елементи портретування в мемуарах Романа Іваничука. Важливою особливістю цього процесу в спогадах Р. Іваничука є той факт, що автор має справу з реальною людиною, а не вигаданим персонажем, як це має місце в художній літературі. Це можуть бути письменники, політики, а також близькі Р. Іваничуку люди – мати, батько, брат. Портретні пошуки автора мемуарів засвідчують про його велике прагнення якомога точніше відтворити власне індивідуальне бачення реальної історичної особи, передати риси її характеру, соціальне становище в суспільстві.

Ключові слова: мемуари, портрет, портретування, портретні елементи.

Галич А. А. Портрет в мемуарних произведениях Романа Иваницука

В статье рассмотрены элементы портретирования в мемуарах Романа Иваницука. Важной особенностью этого процесса в воспоминаниях Р. Иваницука является тот факт, что автор имеет дело с реальным человеком, а не вымышленным персонажем, как это имеет место в художественной литературе. Это могут быть писатели, политики, а также близкие Р. Иваницуку люди – мать, отец, брат. Портретные поиски автора мемуаров свидетельствуют о его огромном стремлении как можно точнее воссоздать собственное индивидуальное видение реальной исторической личности, передать черты ее характера, социальное положение в обществе.

Ключевые слова: мемуары, портрет, портретирование, портретные элементы.

Halych A. O. Portrait in Roman Ivanychuk's memoir works

The article deals with the elements of portrait-making in the memoirs of Roman Ivanychuk. The important feature of this process in R. Ivanychuk's memoirs is the fact that the author is dealing with a real person but not a fictional character, as it is in case of fiction literature. It can be writers, politicians and people close to R. Ivanychuk – his mother, father, brother. Portrait search of memoirs' author testify his great desire to reproduce as accurately as possible his own personal vision of the real historical person, to convey the character traits or social status.

Key words: memoirs, portrait, portrait-making, portrait elements.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бровко О. О.